

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

1. SLOVENSKI PRAVOREČNI POSVET

Zbornik povzetkov

Ljubljana, 15. december 2020

Organizacijski odbor posveta:

prof. dr. Marko Snoj

prof. dr. Jožica Škofic

prof. dr. Hotimir Tivadar

dr. Tanja Mirtič

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Kazalo vsebine

Program posveta	5
<u>Simon Dobrišek:</u>	
Uporabnost samodejnih razpoznavalnikov govora pri pravorečnih analizah slovenskega govorjenega jezika	7
<u>Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik:</u>	
Normativna merila in pravorečni izzivi pri prenovi pravopisa	8
<u>Rok Dovjak:</u>	
Skrb za jezikovno-govorno izobraževanje in zbornost izreke na RTV Slovenija	9
<u>Janez Dular:</u>	
Sodobne tendence tonemskega naglaševanja v knjižni slovenščini	10
<u>Jože Faganel:</u>	
Merila za pravorečno normiranje	11
<u>Nataša Gliha Komac:</u>	
O slovenskem pravorečju – z vidika statusa in korpusa slovenskega (knjižnega) jezika	12
<u>Janoš Ježovnik, Marko Snoj:</u>	
Kolikostne opozicije v knjižni izreki	13
<u>Peter Jurgec:</u>	
Raziskave kolikosti in tonemskosti slovenščine: Stanje in obeti	14
<u>Karmen Kenda Jež, Jožica Škofic:</u>	
Tonemska in kolikostna nasprotja v slovenskih narečjih	15
<u>Tanja Mirtič:</u>	
Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja eSSKJ	17
<u>Katarina Podbevšek, Nina Žavbi:</u>	
Teme iz slovenskega pravorečja (s poudarkom na tonemskosti in kolikosti) za študente dramske igre	18
<u>Vera Smole:</u>	
Je boljši akutirani ali cirkumflektirani cviček?	19
<u>Matej Šekli:</u>	
Geneza naglasnih sistemov slovenskega jezika in njihova standardizacija v knjižni slovenščini	20
<u>Hotimir Tivadar, Luka Horjak:</u>	
Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja	24
<u>Alenka Valh Lopert, Melita Zemljak Jontes:</u>	
O kolikosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora	26
<u>Darinka Verdonik:</u>	
Govorni viri za pravorečje	27

Peter Weiss:

Naglaševanje črkovalnih kratic v slovenščini 28

Jerneja Žganec Gros:

Izbor fonetično uravnoteženih besedilnih predlog za bazo branega govora..... 29

Program posveta

(čas za predstavitev prispevka: **15 minut**; čas za razpravo po vsakem prispevku: **5 minut**)

9.00–9.30	Začetek posveta s pozdravnimi nagovori ➤ akad. prof. dr. Peter Štih, predsednik SAZU ➤ prof. dr. Oto Luthar, direktor ZRC SAZU ➤ prof. dr. Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete UL ➤ izr. prof. dr. Kozma Ahačič, predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ➤ prof. dr. Marko Snoj, tajnik Razreda za filološke in literarne vede SAZU	
9.30–9.50	Hotimir Tivadar, Luka Horjak	<u>Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja</u>
9.50–10.10	Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik	<u>Normativna merila in pravorečni izzivi pri prenovi pravopisa</u>
10.10–10.30	Tanja Mirtič	<u>Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja eSSKJ</u>
10.30–10.50	Nataša Gliha Komac	<u>O slovenskem pravorečju – z vidika statusa in korpusa slovenskega (knjižnega) jezika</u>
10.50–11.10	Matej Šekli	<u>Geneza naglasnih sistemov slovenskega jezika in njihova standardizacija v knjižni slovenščini</u>
11.10–11.30	Darinka Verdonik	<u>Govorni viri za pravorečje</u>
11.30–11.50	Jerneja Žganec Gros	<u>Izbor fonetično uravnoteženih besedilnih predlog za bazo branega govora</u>
11.50–12.10	Simon Dobrišek	<u>Uporabnost samodejnih razpoznavalnikov govora pri pravorečnih analizah slovenskega govorjenega jezika</u>
12.10–12.40	Odmor	
12.40–13.00	Jože Faganel	<u>Merila za pravorečno normiranje</u>
13.00–13.20	Janez Dular	<u>Sodobne tendence tonemskega naglaševanja v knjižni slovenščini</u>
13.20–13.40	Rok Dovjak	<u>Skrb za jezikovno-govorno izobraževanje in zbornost izreke</u>

13.40–14.00	Katarina Podbevšek, Nina Žavbi	<u>na RTV Slovenija</u> <u>Teme iz slovenskega pravorečja (s poudarkom na tonemskosti in kolikosti) za študente dramske igre</u>
14.00–14.20	Vera Smole	<u>Je boljši akutirani ali cirkumflektirani cviček?</u>
14.20–14.40	Peter Jurgec	<u>Raziskave kolikosti in tonemskosti slovenščine: Stanje in obeti</u>
14.40–15.00	Karmen Kenda Jež, Jožica Škofic	<u>Tonemska in kolikostna nasprotja v slovenskih narečjih</u>
15.00–15.20	Janoš Ježovnik, Marko Snoj	<u>Kolikostne opozicije v knjižni izreki</u>
15.20–15.40	Alenka Valh Lopert, Melita Zemljak Jontes	<u>O kolikosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora</u>
15.40–16.00	Peter Weiss	<u>Naglaševanje črkovalnih kratic v slovenščini</u>
16.00–17.00	Razprava in oblikovanje predlogov sklepov za javno razpravo	

Uporabnost samodejnih razpoznavalnikov govora pri pravorečnih analizah slovenskega govorjenega jezika

Simon Dobrišek
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za elektrotehniko
simon.dobrisek@fe.uni-lj.si

Pravorečne analize govorjenih jezikov temeljijo na poglobljenih jezikovnih in glasoslovnih analizah obsežnih pravorečno usmerjenih govornih korpusov. Tovrstne analize zahtevajo veliko slušnega preverjanja govornih posnetkov in ugotavljanja odstopanj v izgovarjavah in preverjanja pravorečnih pravil. Pri teh analizah pa so lahko v pomoč samodejni razpoznavalniki govora. Slednje se namreč lahko nauči razpoznavati predvsem pravorečni govor in z analizo njihovih napak pri razpoznavanju govora, ki lahko vključuje tudi odstopanja od pravorečja, je možno taka odstopanja samodejno odkrivati. Pri statistični analizi napak pa je pomembno, da se te pravilno ugotavlja. Samodejno odkrivanje napak temelji na primerjavi referenčnih in samodejno tvorjenih fonetičnih prepisov govora in za to primerjavo se navadno uporablja metoda računanja Levenshteinove razdalje med nizi znakov. Računanje te razdalje temelji na odkrivanju najmanjšega potrebnega števila operacij zamenjav, vrivanj in izbrisov znakov, ki en niz znakov preslika v drugega. Pri ugotavljanju odstopanj med referenčnimi in samodejno tvorjenim fonetičnimi prepisi govora pa ima uporaba Levenshteinove razdalje pomanjkljivost, da ne upošteva trajanja govornih izsekov posameznih glasov. To pa pomeni, da se lahko pri morebitnih več zaporednih napakah s to metodo napačno ugotovi, kateri točno glas je bil res izbrisan ali zamenjan s katerim drugim. To slabost smo deloma odpravili z razvojem nove metode primerjave referenčnih in samodejno tvorjenih fonetičnih prepisov govora, ki temelji na računanju časovno odvisne urejevalne razdalje med dvema nizoma fonetičnih znakov. Z uporabo te metode se pridobi bolj verodostojno statistiko odstopanj v izgovarjavah besed, kar lahko pripomore k bolj učinkovitim in bolj natančnim pravorečnim analizam.

Normativna merila in pravorečni izzivi pri prenovi pravopisa

Helena Dobrovoljc, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Fakulteta za humanistiko
Univerze v Novi Gorici

helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

Tina Lengar Verovnik, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; ZRC SAZU, Inštitut za
slovenski jezik Frana Ramovša

tina.verovnik@fdv.uni-lj.si, tina.lengar-verovnik@zrc-sazu.si

Na Slovenskem so normativne smernice predstavljene v slovarjih knjižnega jezika, pravopisu, ki podaja nabor dogovornih in sistemskih pravil o vprašanjih zapisa, ter v slovnica. Za pravorečje, tj. sistem načel, ki usmerjajo knjižni govor, nimamo specializiranega priročnika, zato so ta načela razdrobljena po naštetih virih in različno integrirana v koncepte konkretnih priročnikov.

Da bi razlike v opisih knjižnojezikovne norme lažje presegli, so se v večjih jezikovnih skupnostih z več jezikoslovnimi središči že zgodaj izoblikovala še danes aktualna univerzalna kodifikacijska merila, s katerimi presojava »knjižnost« jezikovnih prvin ali sredstev. Po praški šoli knjižnega jezika se kot hierarhično najpomembnejše merilo postavlja (1) jezikovna ustaljenost (konvencija, kolektivna navada), sledita (2) aktualna raba (z upoštevanjem tipov diskurzov in funkcionalnih potreb skupnosti) ter (3) ocena stopnje skladnosti z jezikovnim sistemom.

Ob **jezikovni ustaljenosti** se za ugotavljanje norme govornega knjižnega jezika poudarja zlasti vprašanje referenčne jezikovne skupine, ob kateri se od regionalnih meril (osrednjeslovenski prostor) usmerjamo k sociološkim merilom, saj poskušamo opazovati jezikovno skupnost tudi skozi družbeni prerež. Medtem ko je pri zapisanem jeziku še mogoče spremljati dejansko **jezikovno rabo** ob pomoči specializiranih jezikovnotehnoloških orodij, pa je pri govoru merilu težko ali skorajda nemogoče zadostiti. Umanjkanje korpusa govornega jezika, v katerem bi bili zajeti raznoliki diskurzi, poskušamo reševati z anketnimi raziskavami, pri katerih pa je v ospredju več problemov, predvsem razlikovanje med branim (reproduktivnim) in prosto tvorjenim, a vendarle knjižnim jezikom. **Jezikovnosistemsko merilo** je povezano z raziskavo opaznih odstopanj od dosedanjih normativnih napotkov, ki jih opazujemo ob prenovi pravopisnih pravil. Gre za mesta, pri katerih (a) v slovenski sistem sprejemamo nove položaje (npr. dvoglasniška in polglasniška naglašena izglasja v prevzetih imenih); (b) se srečujemo z nerešenimi jezikovnosistemskimi vprašanji (npr. sekundarnim ali stranskim naglasom v večzložnih besedah), (c) skušamo upoštevati demokratično načelo osebnostne identifikacije (pri dopuščanju izgovornih variant osebnih imen).

Skrb za jezikovno-govorno izobraževanje in zbornost izreke na RTV Slovenija

Rok Dovjak, RTV Slovenija
rok.dovjak@rtvslo.si

Za začetek systemskega jezikovno-govornega izobraževanja na tedaj še Radiu Ljubljana velja nastop napovedovalke Ane Mlakar kot inštruktorice za govor v zgodnjih 60. letih. Iz te radijske šole izhaja *Center za kulturo govora Radia Slovenija*. Sestavljajo ga fonetičarki in napovedovalci mentorji, ki skrbijo za enoletno teoretično-praktično usposabljanje vseh potencialno nastopajočih pred mikrofonom (približno 4 šolske ure tedensko), pri čemer ti opravijo glasovni preizkus, nato preverjanje obvladovanja pravorečne teorije ter več avdicij. Na Televiziji Slovenija podobnega usposabljanja za vse nastopajoče pred kamero ni, na pobudo uredništev pa so organizirane individualne govorne vaje z mentorjem za govor. Obsežen nabor vsebin s področja pravorečja in govornega nastopanja je zlasti ob ustanovitvi ponudilo *Izobraževalno središče RTV Slovenija*, kasneje pa predvsem vaje za govor, dih in glas. Leta 2019 je obudilo skupinski modul Slovenka zborna izreka s teoretičnim pregledom pravorečnih vsebin. Težave pri izvajanju tovrstnega izobraževanja so različni urniki in prostovoljnost udeležbe pri novinarjih, na drugi strani pa pomanjkanje fonetikov, razpršenost lektorskih služb, njihova delovna obremenitev ter primarna usposobljenost v pravopisni vidik besedil. Govor na Televiziji Slovenija se ravna po radijskem (radijski napovedovalci sodelujejo pri dokumentarnih filmih), a zaradi poudarjene vloge voditelja dopušča več idiolektalnih prvin. Celostno podobo govora Televizije Slovenije pa moramo presojati tudi po otroških vsebinah (risanke in oddaje za otroke) ter igrano-dokumentarnih filmih in slovenskih filmih; pri obojih z režiserji sodelujejo šolani dramski igralci. Kljub temu je zaznati nekaj dvojnic in s teorijo manj podprtih mest, ki bi jih bilo smiselno normativno doreči.

Sodobne tendence tonemskega naglaševanja v knjižni slovenščini

Janez Dular

Janez_Dular2@t-2.net

Pregledu obravnav slovenske tonemskosti (fonetika, fonologija, distribucija) sledi pogled na njen status ter potrebe po upoštevanju v didaktiki in aplikacijah IKT. – Podatki objav kljub delni različnosti (metodološka neenotnost merjenja tonemov) ne kažejo tendence k bistvenemu premiku fonetičnih parametrov, postopoma odkrivanih že od začetka 20. stol.: odločilnosti tonske višine arse, v baritonih pomembnosti razlik med tonskima višinama arse in teze, manj trdna parametra sta oblika tonskega poteka arse (izbočena, vbočena) in njena nagnjenost, vse to pa pod vplivom stavčne intonacije in poudarka. V nekaterih objavah se minimalizira ali zanikuje fonološka veljava in prepoznavnost tonemskih nasprotij za knjižni jezik; ob sklicevanju na domnevno redkost pomenskorazločevalnih besednih parov (*sêdem* – *sêdem* ipd.) se ignorirajo tisoči oblikoslovnih parov (*kolêna* – *kolêna*) ter predvidljiva distribucija z dvojnicami in vitalnostjo akuta v številnih končajih (tudi mlajših tvorjenk in prevzetih besed: *dednîna*, *osebîlo*; *karkolîzem*, *repozitôrij*...). – Po stoletju nespornega statusa tonemskosti kot integralne poteze knjižnega naglasa (Pleteršnik) je Breznik ob ugotovitvi izgube tonemov v nekaterih narečjih in ob spoznanju težavne priučljivosti uveljavil stališče, naj se v šoli »prizanaša« takim učencem, ki »po svojem domačem narečju ne ločijo več dvojne intonacije«. To »prizanesljivo dopustnost« netonemskega naglaševanja **v šoli** so njegovi nasledniki razširili v nauk o neobveznosti tonemov **v knjižni slovenščini sploh** (SS 1947: »jih ne zahtevamo za pravilnost slovenskega zbornega govora«), njen izhodiščni smisel pa sčasoma sprevrnili iz že dopustne netonemskosti v še dopustno tonemskost (SS 1956: »Kdor pa ju loči iz domačega govora, ju bo seveda uporabljal tudi v zbornem govoru.«) in v SSKJ status tonemskega naglaševanja izrecno podredili kot »možnega tudi«. Toporišič se je v slovnici tej tendenci uprl in osrednjeslovenskemu tonemskemu naglaševanju namenil označbe **vablivo, prednostno, prestižno**. V istem času je pravopisna komisija SAZU s Toporišičem kot osrednjim članom ponudila nekako pomirljivo stališče, da sta »obe vrsti naglaševanja enakovredni« (Načrt pravil 1981), vendar so bile omenjene označbe jezikoslovnim, izobraževalnim, medijskim in drugim nasprotnikom tak izziv, da jim enakovrednost ni zadoščala in nadaljujejo zamolčevanje ali odiranje knjižne tonemskosti, včasih z oporečnimi metodami. Zato ni gotovo, ali bo v Pravopisu 8.0 sploh še omenjena in ali se bodo razvijalci slovenskih aplikacij IKT (npr. eBralec, Sloleks 2.0, Govorni pomočnik) upali lotiti tonemskega izpopolnjevanja svojih dosežkov.

Merila za pravorečno normiranje

Jože Faganel, upokojeni predavatelj AGRFT in Teološke fakultete

faganel.joze@gmail.com

Nadzorovanje izreke se v praksi deli na samonadzor govorno kultivirane osebe, ali na nadzorovanje drugih, ki izgovarjajo svoje misli ali zapisane misli drugih z branjem ali govorjenjem na pamet.

Vsi ti nikakor ne izvajajo nadzora le po lastnem občutku, ampak z izobraževanjem oblikovani govorni nazor nenehno preverjajo, kar zadeva izgovor besed, v priročnikih za govorno normo, običajno slovarskih, kar zadeva stavčno intonacijo pa le po tipih, opisanih v učbenikih, saj priročnikov, primerljivih s slovarskimi, še nimamo.

Obe zvrsti govora temeljijo na sodobni govorni normi, ki ni samo stvar govorčevega »občutka«, ampak spoštovanja sprejete uradne strokovne odločitve, pri nas okolja Slovenske akademije znanosti in njenih raziskovalnih središč. Starejši izdatno doživljamo spreminjanje govorne norme v letih svojega delovanja, s študijem priročnikov pa spoznavamo spremembe, ki jih ob spremljanju živega govora nismo več slišali.

Zato je odločilno, da določanje izgovorne norme temelji na strokovnih izhodiščih, med katerimi ima le skromnejši pomen evidentiranje konkretne rabe z anketiranjem. Želeli bi bilo, da se odkrijejo t.i. produktivna fonetska načela, ki jih že opazimo ob sprejemanju novega besedja. Pri spoznavanju teh načel pomaga jezikovnozgodovinsko raziskovanje govorne norme skozi stoletja (za prejšnja stoletja preko zapisanega jezika, za zadnjih skoraj 100-let pa na osnovi ohranjenih posnetkov). Le del tega spremljanja pomeni gradivo slovarskih pravorečnih podatkov.

Posebno poglavje normiranja pomeni tudi tonemsko naglaševanje, od katerega se normativni priročniki doslej sramežljivo distancirajo (»neobveznost«).

O slovenskem pravorečju – z vidika statusa in korpusa slovenskega (knjižnega) jezika

Nataša Gliha Komac
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
natasa.gliha-komac@zrc-sazu.si

Slovenski knjižni jezik je prehodil kompleksno pot kodifikacije in se s statusom uradnega jezika dokončno uveljavil kot državni jezik. Z njim se danes identificira slovenska država, v slovenskem jeziku se predstavljamo pripadniki slovenske jezikovne skupnosti in s slovenskim jezikom oz. v slovenskem jeziku se sporazumevamo uporabniki slovenskega jezika. Slovenski knjižni jezik ima temeljne kodifikacijske priročnike, a čas in okoliščine ustvarjajo nove sporazumevalne možnosti in priložnosti, drugačne jezikovne potrebe in rabe. Za ohranjanje in širjenje jezika je zato vedno znova potreben sistematičen uvid v rabo in stanje ter strokoven premislek o obstoječih opisih oz. njihovi prenovitvi.

Jezikovna politika vključuje tako načrtovanje jezikovnega statusa kot tudi njegovega korpusa. Z zagotavljanjem statusa je razumljeno omogočanje rabe izbranega jezika ali jezikov na vseh ključnih področjih javnega življenja: v vzgoji in izobraževanju, na sodiščih in v javni upravi, v medijih, v kulturi, na področju družbenega življenja in v gospodarstvu idr. Načrtovanje korpusa pomeni vsako načrtno prizadevanje za ohranjanje oz. spreminjanje strukture knjižnega jezika, kar je povezano zlasti z vzpostavljanjem opisov knjižnega jezika, govorjenega in zapisanega, ki se kaže v t. i. kodifikacijskih priročnikih: slovarju, slovnici, slogovnih priročnikih, v slovenskem jezikovnem prostoru tudi pravopisu in pravorečju. Odločitve o statusu in opisi jezikovnega korpusa pa vedno usmerjajo in določajo razvijanje in uveljavljanje določenega koda in jezikovnih izbir, in sicer tako sam jezikovni pouk kot tudi jezikovne prakse na vseh drugih področjih javne rabe.

Glede statusa slovenskega (knjižnega) jezika v Republiki Sloveniji ni dvomov. Enega večjih izzivov pa predstavlja opredelitev in iskanje podobe knjižnega jezika – kar zadeva tako družbeno kot funkcijsko zvrstnost –, kjer se prav na področju govorjene slovenščine dogajajo največje spremembe. Pri čemer pri iskanju poti med predpisovanjem in opisovanjem ne smemo pozabiti, da je to sicer tako moja kot tvoja in njena, a vendarle in predvsem naša slovenščina.

Kolikostne opozicije v knjižni izreki

Marko Snoj, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

marko.snoj@zrc-sazu.si

Janoš Ježovnik, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

janos.jezovnik@zrc-sazu.si

1 Status quaestionis

Proces odpravljanja kolikostnih nasprotij samoglasnikov, ki se je v slovenščini začel v srednjem veku (prva faza je bila skrajšava nenaglašenih dolgih samoglasnikov, druga /z več podfazami/ je bila podaljšava naglašenih kratkih samoglasnikov v nezadnjih zlogih) je tesno povezan z nastankom kakovostnih nasprotij med (zgodovinsko) dolgimi in kratkimi samoglasniki. Izvorno dolgi samoglasniki se v nenormiranih organskih govorih načeloma izgovarjajo višje in se lahko diftongirajo, izvorno kratki samoglasniki pa se reducirajo, izgovarjajo nižje ali sredinjeno; kolikost kot razlikovalna lastnost tako lahko postane odvečna oziroma je omejena le na posamezne foneme. Govorjeni knjižni jezik za razliko pretežnega dela govorjene slovenščine (kolikostno pogojenih) kakovostnih nasprotij ne pozna oziroma je reducirani izgovor (izvorno) kratkih naglašenih samoglasnikov označen za neknjižnega. Hkrati številne raziskave kažejo, da v govorjenem knjižnem jeziku kolikost ni izrazita in je vprašljivo razlikovalna.

Ko govorci slovenščine spregovorijo knjižno, lahko uveljavljajo eno od štirih možnosti: (1) zanemarijo kakovostna in morebitna kolikostna razmerja svojega organskega govora in izgovarjajo: ['mi:š] ['mi:ši], ['bra:t] ['bra:ta], (2) kakovostna (in kolikostna) razmerja v govoru ohranjajo: ['mɪ(:)š] : ['mi:ši], ['brɑ(:)t] : ['bra:ta], (3) kratke samoglasnike izgovarjajo polglasniško: ['məš] : ['mi:ši], ['brət] : ['bra:ta], ali (4) kakovostna razmerja prekodirajo v kolikostna: ['miš] : ['mi:ši], ['brat] : ['bra:ta]. Tretji tip izreke je označen kot neknjižen, medtem ko preostali trije za pretežni del govorcev niso zaznamovani.

2 Predlog sklepov

Ker del govorcev knjižnega jezika odraze prvotno kratkih samoglasnikov svojih organskih govorov prekodira v kratke in ker je taka izreka, če ti samoglasniki niso izgovorjeni polglasniško, sprejemljiva za vse govorce slovenskega jezika, predlagamo, da kolikostne opozicije ostanejo sestavina knjižne izreke.

Ker tudi izreka tistega dela govorcev knjižnega jezika, ki kolikostno in kakovostno izenačijo prvotno kratke in dolge samoglasnike, za večino preostalih govorcev ni pretirano moteča, predlagamo, naj bo taka izreka v knjižnem jeziku normirana kot variantna, vendar neprednostna.

Raziskave kolikosti in tonemskosti slovenščine: Stanje in obeti

Peter Jurgec
Univerza v Torontu
peter.jurcec@utoronto.ca

V tem prispevku obravnavam ključna metodološka vprašanja, ki zadevajo dve prozodični lastnosti sodobne standardne slovenščine: kolikost in tonemskost. Kolikost govorne standardne slovenščine je relativno dobro raziskana (Bezljaj 1939, Srebot Rejec 1988, Petek idr. 1996, Tivadar 2008) in ugotovitve so si enotne: z izjemo nizkega samoglasnika, dolgi samoglasniki niso daljši od kratkih. Izjema pri nizkih samoglasnikih je verjetno segmentna (Jurgec 2011), kar velja za polglasnik (polglasnik je v jezikih sveta krajši od ostalih samoglasnikov). Čeprav bi bilo obseg tozadevnih raziskav lahko metodološko in empirično izboljšati, je glavni izziv v zvezi s kolikostjo načelen: ali ima dejstvo, da govorci kolikosti ne razlikujejo oz. ne realizirajo kot dolžino, sploh lahko kakšne posledice za opis v slovničnih priročnikih ali je to nepomembno. Tonemskost je v slovenščini fonetično in fonološko raziskana zlasti z narečnega vidika (npr. Neweklowsky 1993), manj s stališča govornega standardnega jezika, kjer je bila dosedaj narejena samo ena celovita fonetična raziskava (Srebot Rejec 1998). Tonemske informacije v obstoječih priročnikih temeljijo na anketah z omejenim številom govorcev in sistemskih rešitvah. Poleg večjega vzorca bi bilo treba bolje raziskati akustično realizacijo tonemov v narečjih, v govornem standardnem jeziku, razrešiti vprašanje o tonemih v Ljubljani in preveriti, ali govorci sploh razlikujejo tonemske kontraste. Pri tem je mogoče uporabiti novejša laboratorijskofonološka metode (kot npr. v Beguš 2019).

Tonemska in kolikostna nasprotja v slovenskih narečjih

Karmen Kenda-Jež, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

carmen.kenda-jez@zrc-sazu.si

Jožica Škofic, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

jozica.skofic@zrc-sazu.si

Gradivo za Slovenski lingvistični atlas (SLA) je bilo že v zgodnjem obdobju, med samim potekom terenskega dela, eden izmed temeljnih virov za sintetične prikaze prozodičnih lastnosti slovenskih narečij (Logar 1963; Rigler 1963, 1967, 1977; Greenberg 1987), obenem pa tudi močna opora pri normiranju naglasnih variant v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (Rigler 1970, 1971, 1977). V prispevku bodo najprej predstavljene dosedanje ugotovitve, nato pa bo narečno stanje v drugi polovici 20. stoletja preverjeno in dopolnjeno na podlagi geolingvistične analize trenutne gradivske zbirke SLA. To je (lahko) osnova za razmislek o normativnosti tonemskih in kolikostnih nasprotij v slovenskem knjižnem jeziku in o sprejemljivosti norme za njegove govorce.

Za slovenski knjižni jezik je namreč ob jakostnem normiran (tudi) tonemski naglas, oba pa »odražata sistem osrednjih narečij, gorenjščine in dolenjščine z Ljubljano« (Greenberg 1987, 177), tj. tonemsko nasprotje na dolгих naglašanih zlogih v katerem koli položaju v besedi in kolikostno nasprotje na zadnjem zlogu večzložnic ali edinem zlogu naglašanih besed. Slovenski jezik pa v svojih narečjih izkazuje veliko večji nabor tonemskih, kolikostnih in naglasenostnih nasprotij kot knjižni jezik, pri čemer so vsa tri nasprotja v narečjih soodvisna, pač glede na njihov razvoj iz izhodiščnega splošnoslovenskega naglasnega sistema.

Tonemsko naglaševanje bo v prispevku predstavljeno na več komentiranih jezikovnih kartah, tj. na karti tonemskih in netonemskih krajevnih govorov ter govorov z metatoniranim tonemskim naglasom v mreži *Slovenskega lingvističnega atlasa*, pa tudi s primeri posamičnih jezikovnih kart za narečne besede, ki izkazujejo različna tonemska in kolikostna nasprotja (npr. V635 *otrok*, V610 *babica*, V639 *žena*, V064 *koža*, V303 *seno*, V205 *kovač*, V312 *kositi* oz. V313 *sušiti*).

Prikaz arealov z ohranjenimi ali na novo vzpostavljenimi kolikostnimi nasprotji je zaradi sprememb v transkripcijskih načelih in postopne fonologizacije zapisa za SLA zgolj na podlagi atlasnega gradiva nekoliko težje določljiv, zato so za analizo in kartiranje uporabljena vsa samoglasniška vprašanja iz gramatičnega dela vprašalnice SLA. Glede na potekajoče razprave o ohranjenosti kolikostnih nasprotij v knjižni normi (npr. Srebot Rejec 1988; Jurgec 2011; Kocjančič Antolík – Tivadar 2019; Tivadar 2008) se zdi smiselno poskusiti bolj

podrobno odgovoriti na vprašanje, kako daleč je v slovenskih narečjih proces zamenjave kolikostnih nasprotij s kakovostnimi (Rigler 1963: 50).

V sklepnem delu bodo geolingvistično predstavljeni areali kolikostno-tonemsko razločevalnih lastnosti v slovenskih narečjih.

Literatura:

Greenberg 1987 = Marc Greenberg, Prozodične možnosti v slovenskem knjižnem jeziku in slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 35/2, str. 171–186.

Jurcec 2011 = Peter Jurcec, Slovenščina ima 9 samoglasnikov, *Slavistična revija* 54/4, str. 104–114.

Kocjančič Antolík – Tivadar 2019 = Tanja Kocjančič Antolík – Hotimir Tivadar, Ultrazvočni pogled na artikulacijo slovenskih samoglasnikov, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 71–79 (Obdobja 38).

Logar 1963 = Tine Logar, Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 14/1–4, str. 111–132.

Rigler 1963 = Jakob Rigler, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4, str. 25–78.

Rigler 1967 = Jakob Rigler, Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu I. *Slavistična revija* 15/1–2, str. 129–152.

Rigler 1970 = Jakob Rigler, Akcentske variante I. *Slavistična revija* 18/1–2, str. 5–15.

Rigler 1971 = Jakob Rigler, Akcentske variante II. *Slavistična revija* 19/1, str. 1–12.

Rigler 1977 = Jakob Rigler, K problematiki daljšanja starega akuta. *Slavistična revija* 25, kongresna številka, str. 83–99.

Rigler 1978 = Jakob Rigler, Akcentske variante III. *Slavistična revija* 26/4, str. 365–374.

Srebot Rejec 1988 = Tatjana Srebot Rejec, *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: Verlag O. Sagner.

Tivadar 2008 = Hotimir Tivadar, *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku: Doktorska disertacija*. Ljubljana: [H. Tivadar].

Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja eSSKJ

Tanja Mirtič
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
tanja.mirtic@zrc-sazu.si

Pri pripravi novega informativno-normativnega splošnega razlagalnega slovarja eSSKJ, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, odpiramo številna nerešena vprašanja govornega knjižnega jezika, in sicer tako konkretne glasoslovne probleme kot tudi problematiko opredelitve govornega knjižnega jezika in razmejitve od drugih pojavnih oblik govorne slovenščine ter vprašanje razmerja med govornim in zapisanim (knjižnim) jezikom.

Paleta glasoslovnih problemov, ki jih zaznavamo pri pripravi tretje izdaje SSKJ, je zelo raznovrstna. Nerešena glasoslovna vprašanja, ki se pojavljajo pri vseh pomembnih glasoslovnih značilnosti govorne knjižne slovenščine (npr. naglasno mesto, kakovost naglašanih *e* in *o*, kolikost naglašanih samoglasnikov, tonemski naglas, izgovor črke *l*, večnaglasnost, problematika polglasnika), kažejo na velik zaostanek pri temeljnih raziskavah knjižne slovenščine. Marsikatero vprašanje, ki se sicer pojavljajo tako v jedrnem besedišču jezika kot tudi pri (novejšem) prevzetem besedju, ostaja v knjižni slovenščini nerešeno že dlje časa. Njihovo raziskovanje otežuje tudi pomanjkanje relevantnega gradiva.

Posebno problematiko predstavljata kolikost in tonemskost, ki v sodobni knjižni slovenščini (tako kot druge izgovorne značilnosti) doživljata določene spremembe. Pomembno je, da te spremembe ugotovimo in jih v sodobnih jezikovnih priročnikih ustrezno zabeležimo, pri čemer se je treba izogibati pavšalnih trditev in si prizadevati za objektivni opis sodobnega govornega knjižnega jezika, ob tem pa se moramo zavedati tako njegove osnovne funkcije, tj. sporazumevalne, kot tudi sistemskosti knjižnojezikovne norme in pomembne narodnopovezovalne vloge knjižnega jezika. Vprašanje »kako daleč iti s priznanjem, da se v slovenščini izgublja kvantiteta«, je bilo aktualno že pri pripravi prve izdaje SSKJ (Rigler 1968). Danes si zastavljamo podobna vprašanja, današnje jezikovno stanje pa kaže, da je pri obravnavi tonemskosti in kolikosti sodobne slovenščine potrebna posebna previdnost, marsikdaj to pomeni tudi razreševanje problematike od primera do primera.

Teme iz slovenskega pravorečja (s poudarkom na tonemskosti in kolikosti)

za študente dramske igre

Katarina Podbevšek, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani
kpodbevsek@gmail.com

Nina Žavbi, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani
zavbi.nina@gmail.com

Na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo, kjer je govor pomemben segment učnih vsebin, je pouk zasnovan kot preplet teoretičnih izhodišč govornega jezika in njegovega udejanjanja v konkretni govorni izvedbi, tako v knjižni zborni različici kot tudi v širokem razponu ostalih govornih možnosti. V prvem semestru študija učitelji diagnosticiramo individualne govore študentov, hkrati pa začnemo dograjevati in utrjevati temelje govornega knjižnega jezika, tj. pravorečne norme, ki bodočim igralcem pomeni sidrišče, od katerega se v raznolikih govornih variantah enkrat bolj, drugič manj odmikajo. V tem okviru predstavimo tudi jakostno in tonemsko naglaševanje, pri čemer ugotavljamo, da je tonemsko naglaševanje študentom sicer teoretično delno znano, v praksi pa ne prepoznavajo pomenske razločevalnosti tonemov, čeprav njihove tonske razlike slišijo. Praktični del učnega procesa je zato usmerjen predvsem na izrazno vlogo tonemskosti, ki govor bogati s tonsko reliefnostjo in muzikalno dinamiko. V zvezi z naglasno problematiko pri študentih pogosto opazujemo težave s slišanjem razlik med kratkimi in dolgimi samoglasniki (predvsem pri *a*, *i* in *u*) in nezborna izrekovalno (polglasniško) uresničitev kračin. Študenti sicer vadijo razlikovalno slišanje in izgovarjanje na fonoloških parih (*káj/kàj*) v izbranih stavkih, vendar se v odrsko govornih besedilih brez strogega (samo)nadzora kračine najpogosteje spremenijo v dolžine. O primernosti kolikostnega razlikovanja razpravljamo zlasti ob odrskih izjavah, v katerih sta skupaj dve enakopisnici z različnima naglasoma (*Vsa vás vàs je videla.*). Ugotavljamo, da kolikost naglašanih samoglasnikov ne prispeva bistveno k pomenski jasnosti in da normativno pravorečno izbiro v odrskem govoru vedno presojujemo tudi s stališča estetskosti.

Je boljši akutirani ali cirkumflektirani cviček?

Vera Smole
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
vera.smole@guest.arnes.si

Ker se v sodobnem času meje med zvrstmi (in jeziki) rahljajo, preko pogovornega jezika v knjižni prihaja vse več novih besed, ki jih je/bo treba uslovirati, s tem pa tudi onaglasiti tako v tonemski kot v jakostni različici. Medzvrstno prevzemanje znotraj enega jezika je zelo blizu prevzemanju iz tujih jezikov. V jezikoslovju je dobro znano, da se to v govorjenem jeziku dogaja po določenih »naravnih« zakonitostih, to je, da jezik prejemnik tujo besedo sprejme s svojim najbližjim glasovnim in naglasnim sistemom in jo vključi v enega od obstoječih pregibnostno-naglasnih vzorcev. Nove besede se po navadi vključujejo v času prevzema v najbolj frekventne pregibne in naglasne vzorce. Pri slednjih, ko imamo v mislih tonemski naglas, pa že obstajajo razlike med osrednjimi narečji ali njihovimi deli (kot pri naglasu določenih oblik ali prav zaradi njih, prim. Rigler, Akcentske variante I-II), saj v gorenjski narečni ploskvi opažamo več vključevanja v akutirane, v dolenski pa več v cirkumflektirane osnove. Še večje vprašanje je, kako otonemiti tiste narečne besede, ki v knjižni jezik prihajajo z območij netonemskih narečnih govorov, časa za prilagajanje novemu sistemu pa ni. Te besede so lahko slovanskega izvora ali (enkrat v preteklosti) prevzete iz stičnih jezikov in njihovih narečij. Do dileme lahko pride tudi v primeru, ko besedo v knjižni jezik prevzamemo zapisano brez podane kakovosti glasov in naglasne podobe ali pa ne poznamo (dovolj dobro) glasovnih in naglasnih razvojnih zakonitosti narečnega govora, da bi jo pravilno poknjižili. Pri jakostni različici je problematična lahko le dolžina zadnjih/edinih zlogov, pri tonemski pa tonem/dolžina osnovne oblike, ki posledično določi pregibnostno-naglasni vzorec. Četudi zagate rešimo, še vedno ostane odprto vprašanje, ali bodo govorci knjižnega jezika kodificirano odločitev tudi rabili. V prispevku bo problematika obravnavana na primeru besed, kot so: *luk*; *belica*, *cviček*, *otirač*; *cintor*, *čaga*, *fiškališ*, *gauda/gavda*, *sirek*, *torklja*.

Geneza naglasnih sistemov slovenskega jezika in njihova standardizacija v knjižni slovenščini

Matej Šekli
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
matej.sekli@guest.arnes.si

V glasoslovno-oblikoslovni koncepciji naglasa v naglasoslovju naglasni sistem sestavljajo naglasne prvine – to so naglasno mesto (ikt), zložniška/samoglasniška kolikost (silabemska/vokalna kvantiteta) in tonem – ter njihova razvrstitev znotraj oblikovnih vzorcev – to so fleksijski/pregibalni/pregibnostni/oblikospreminjevalni ter derivacijski, tj. oblikotvorni in besedotvorni naglasni vzorci (akcentske paradigme). Naloga znanstvenega naglasoslovja je opisati neki naglasni sistem in pojasniti njegovo genezo, in sicer nekega geolekta po naglasnih spremembah in analoških izravninah ter nekega sociolekta v okviru standardizacije in odmikanja od nje. V prispevku sta pregledno prikazani geneza naglasnih sistemov slovenskega jezika (geolekta) in standardizacija naglasnega sistema knjižne slovenščine (sociolekta).

Naglasni sistemi slovenskega jezika so se izoblikovali iz praslovanskega po popraslovanskih (južnoslovanskih in širše) ter splošno- in nesplošno-slovenskih naglasnih spremembah kot tudi po znotraj- in medvzorčnih analoških izravninah. Prikazane so glavne slovenske naglasne spremembe (predvsem tiste v gorenjski in dolenjski narečni ploskvi, ki se odražajo tudi v knjižni slovenščini): 1) naglasnomestne spremembe: a) splošno-slovenski naglasni pomik tipa psl. **sěno* (c) > sln. **sěno* (knj. sln. *senô*), psl. **prěso* (c) > sln. **prosô* (knj. sln. *prosô*) (10./11. stoletje); b) splošno-slovenski naglasni umik tipa psl. **světa* (b) > popsl. **světa* > sln. **světa* (knj. sln. *svěča*), psl. **zakōnъ* (a'') > popsl. **zākōn* > sln. **zákon* (knj. sln. *zákon*) (12. stoletje); c) nesplošno-slovenski naglasni umik tipa psl. **ženā* (b) > sln. **ženā* > ženā > nespl. sln. *žēna* (knj. sln. *žēna*), psl. **kozā* (b) > sln. **kozā* > *kozā* > nespl. sln. *kōza* (knj. sln. *kóza*), psl. **medvědb* (a'') > sln. **medvĕd* > *medvĕd* > nespl. sln. *mĕdved* (knj. sln. *médved*), psl. **potōkъ* (a'') > sln. **potōk* > *potōk* > nespl. sln. *pōtok* (knj. sln. *pótok*) (od 15. stoletja dalje); č) nesplošno-slovenski naglasni umik tipa psl. **mьglā* (b) > sln. **māglā* > *māglā* > nespl. sln. *māglā* (knj. sln. *meglā* [māglā] / *mēglā* [māglā]), psl. **stǫbъrъ* (B) > sln. **stābār* > *stābār* > nespl. sln. *stābār* (knj. sln. *stebēr* [stābār] / *stēber* [stābār]) (od 17. stoletja dalje); 2) kolikostne spremembe: a) splošno-slovensko krajšanje nenaglašenih dolgih zložnikov (psl. rod. ed. **zakōna* > popsl. **zākōna* > sln. **zakōna*); b) nesplošno-slovensko daljšanje slovenskih kratkih (akutiranih) naglašenih zložnikov v nezadnjih zlogih tipa psl. **vōrna* (a) > sln. **vrāna* > Z in J sln. *vrāna* (knj. sln. *vrāna*), psl. rod. ed. **rāka* (a) > sln.

*ràka > Z in J sln. *ráka* (knj. sln. *ráka*), sln. rod. ed. *zakòna > Z in J sln. *zakóna* (knj. sln. *zakóna*) (13.–14. stoletje); 3) tonemska sprememba (metatonija) akuta na kračini v cirkumfleks na kračini: psl. *rǎkъ (a) > sln. *ràk > *rǎk (knj. sln. *rǎk*). Od analoških izravnjav je zelo verjetno splošnoslovenska tipa psl. *vysòkъ *vysokà *vysokò (B) > popsl. *vȳsòk *vȳsokà *vȳsokò > sln. *vísok *visokà *visokò ≥ *visòk *visokà *visokò > nespl. sln. *visòk visòka visòko* (knj. sln. *visòk visòka visòko*). Vse te spremembe so znatno predrugačile praslovanske naglasne tipe v slovenske.

Naglasni sistem slovenskega knjižnega jezika je bil na podlagi spoznanj znanstvenega naglasoslovja (svojega časa) doslej celostno standardiziran dvakrat, prvič v drugi polovici 19. in drugič v drugi polovici 20. stoletja. Spoznanja v naglasoslovnih razpravah Stanislava Škrabca (1844–1918) (O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi, *Programm des Kaiserl. Königl. Gymnasiums zu Rudolfswerth (Novo mesto)*, Novo mesto 1870, 3–42; obravnava posameznih vprašanj na platnicah revije *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, Gorica 1880–1915) in monumentalno naglasoslovno delo Matije Valjavca (1831–1897) *Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjige XLIII, XLV–XLVIII, LVI, LVII, LX, LXIII, LXV, LXVII, LXVIII, LXXI, LXXIII, LXXIV, LXVI, LXVII, XCIII, XCIV, CII, CV, CXI, CXVIII, CXIX, CXXI, Zagreb 1878–1895) so bila upoštevana pri standardizaciji naglasa v *Slovensko-nemškem slovarju* (Ljubljana 1894, 1895) Maksa Pleteršnika (1840–1923). V slednjem je bil med drugim npr. upoštevan tudi Škrabčev predlog, da se v knjižni slovenščini upošteva tolikšno število dolgih naglašanih sredinskih samoglasnikov različne kakovosti, kakršno se pojavlja v dolenjščini, in sicer pri sprednjih *ě/*ĕ- : *ē/*è-/*ē/*ĕ- : *eŭ (dolenjsko *svĕjt, lĕjtu* : *lied, žiēnska, pĕt, gliédati* : ž(i)éna → Pleteršnik *svĕt, létu* : *lĕd, žĕnska, pĕt, glédati* : *žéna*) in pri zadnjih *ō : *ò-/*ō/*ō- : *oŭ (dolenjsko *bûg* : *kuónjski, mùož* : *k(u)óza* → Pleteršnik *bôg* : *kónjski, mōž* : *kóza*), ki pa ni zapisano v dolenski, temveč v standardizirani abstraktni glasovni podobi. Ta »teoretičnojezikoslovni« pristop k standardizaciji knjižnega naglasa z abstrakcijo stanja v konkretnih govorih se je v drugi polovici 20. stoletja nadaljeval pri standardizaciji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana 1970–1991), pri čemer je bil v primeru pojavljanja tonemskih dvojnic v različnih narečjih dopolnjen z »uporabnojezikoslovnim« pristopom, izvedenim s pomočjo anket pri »tonemskih knjižnih govornikih« iz Ljubljane in okolice, govor katerih naj bi odražal tudi dejansko rabo med izobraženci (Jakob Rigler: Akcentske variante I–III, *Slavistična revija* 18 (1970), 19 (1971), 26 (1978)), ki pa je v knjižno normo uvedel nekatere nesistemske rešitve (Pleteršnik *hlĕv* : SSKJ *hlĕv*, pri čemer se v osrednjeslovenskih neknjižnih različicah v tem pomenu pojavlja izposojenka *štála*).

V primerjalnem jezikoslovju rekonstruirane oblike – metodo rekonstrukcije je v svojih delih prvi dosledno uvedel August Schleicher (1821–1868) – ne razumemo kot v točno določenem prostoru in času dejansko obstoječe, temveč le kot abstrakcijo realizacije njenih kontinuantov. Npr., rekonstruirana oblika psl. **vorna* v tej glasovni podobi zelo verjetno ni nikoli obstajala – fonetično je bila namreč najverjetneje realizirana kot [**ʊǣrnā*] –, zato jo je treba razumeti kot abstraktni, fonološki zapis dejansko zgodovinsko izpričanih oblik *varna*, *vrona*, *vrana* in *vorona*. Podobno tudi poknjiženo/standardizirano obliko razumemo kot abstrakcijo konkretnih realizacij v posameznih neknjižnih/nestandardiziranih jezikovnih različicah. Npr., standardizirana oblika knj. sln. *brät*, rod. ed. *bráta* v neknjižnih govorih lahko dejansko odraža realizacijo *brät bráta* ali pa tudi ne in jo zato razumemo kot abstrakcijo drugih realizacij kot *brät bráta*, *brât bráta*, *brât bráta*, *brât bróta* ipd., pri čemer je bistveno, da so različne glasovne realizacije »simbolno« abstrahirane v razmerje /ä/ : /á/.

Standardizacija naglasnega sistema knjižne slovenščine iz druge polovice 20. stoletja temelji na znanstveno relevantnem »teoretičnojezikoslovnem« pristopu, ki upošteva splošno sprejete znanstvene ugotovitve naglasoslovja in dejansko jezikovno stanje v neknjižnih jezikovnih različicah, a ga zaobjame na abstrakten način, zaradi česar deluje vključujoče in povezovalno, je sistemska in sistematična. Težava tiči v njeni percepciji znotraj slovenske jezikovne skupnosti, ki zborne izreke ne razume kot orientacijske točke, ki se ji govornici v za to primernem govornem položaju skušajo zavestno čim bolj približati, temveč jo absolutizira in iz nje včasih dela celo sredstvo jezikovne represije, reakcija česar pa so lahko populistične zahteve po njeni spremembi in »demokratizaciji«. Kakršno koli spreminjanje načina standardizacije naglasnega sistema knjižnega jezika, ki teoretično in metodološko ni dobro utemeljeno ter zato ne more imeti splošnega konsenza v stroki – bodisi ker temelji na parcialnih raziskavah bodisi ker populistično podlega imperativu poenostavljeno razumljene »rabe«, ne da bi dejansko dojel fenomena abstrakcije – lahko radikalno spremeni podobo naglasnega sistema knjižnega jezika ter ga naredi nepreglednega in posledično celo neusvojljivega. V jezikovnih okoljih z daljšo tradicijo knjižnega jezika in bolj sproščenim odnosom do knjižnojezikovne pravorečne norme so diskusije o »jezikovni pravilnosti« ter dihotomiji »med sistemom in rabo« stvar minulih dveh stoletij. Npr., če govorec knjižne italijanščine v javnem govornem položaju, v katerem se pričakuje »zborna izreka«, v svojem govoru ne realizira toskanske distribucije kakovostih nasprotij sredinskih samoglasnikov, ki so predpisani za knjižno normo (lat. *viginti* > it. *vénti* 'dvajset' : lat. *ventī* > it. *vènti* 'vetrovi'; lat. *butte(m)* > it. *bótte* 'sod' : stfrc. *boter* → it. *bottàre* → *bòtte* 'udarci'), ga pri tem nihče od sogovorcev tega jezika ne bo linčal, hkrati pa nobenemu jezikoslovcu ne bo prišlo na misel, da bi v knjižnem jeziku odpravil fonemski nasprotji /e/ : /ɛ/ in /o/ : /ɔ/, zelo verjetno pa mu bo

marsikateri od njih z veseljem razložil, kako sta nasprotji nastali in v katerih položajih se pojavljata. Je slovenska jezikovna skupnost zrela za takšen odnos do pravorečne norme knjižnega jezika?

Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja

Hotimir Tivadar, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Luka Horjak, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

luka.horjak@ff.uni-lj.si

V sodobnem jezikoslovju sta norma in kodifikacija govornega jezika tesno povezani s fonetično in fonološko znanostjo, saj so šele metode eksperimentalne akustične in artikulacijske fonetike omogočile znanstveni empirični pristop k raziskavam govora. Kodifikacija sodobnega slovenskega pravorečja temelji predvsem na sinhronih fonetično-fonoloških raziskavah, saj nas zanima dejanska raba in ne diahroni razvoj posameznega glasovnega pojava. Preden se lotimo prenovitve kodifikacije slovenskega pravorečja, je treba natančno opisati artikulacijsko in akustično podobo posameznega segmenta (nemščina: DAWB 2009, danščina: Grønnum 2009, angleščina: Cruttenden 2014, češčina: Palková 1997).

Za nadaljnje fonetično-fonološke raziskave, na podlagi katerih bo mogoča kodifikacija realnih govornih uresničitvev, je treba oblikovati korpus standardne govorne slovenščine, ki bo različnim raziskovalcem omogočil izvajanje raziskav na gradivu, zbranim po istih (demografskih) kriterijih. Pred tem je treba vključiti zainteresirane strokovnjake in praktike (RTV Slovenija, AGRFT, fakultete, gledališča itd.), saj mora biti pravorečna kodifikacija razumljiva vsem, ki so poklicno povezani z govornim standardom.

Kar nekaj mitskih resnic o stanju pravorečja je bilo že razbitih; naj tukaj omenimo le sinhrono (ne)ločevanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki, o čemer sta pisala že Toporišič (1967: 229) in Rigler (1968: 193–194) ob nastajanju SSKJ, dvom pa so kasneje potrdile fonetične raziskave (Srebot-Rejec 1988, Petek idr. 1996, Tivadar 2008). Nakazuje se tudi tendenca centralizacije nenaglašanih samoglasnikov, ki se izgovorno bližajo središčnemu položaju v samoglasniškem trikotniku (Tivadar 2010) oz. celo polglasniku (Horjak 2019).

Literatura

- Cruttenden 2014** = Alan Cruttenden: *Gimson's Pronunciation of English*. London – New York: Routledge, ⁸2014.
- DAWB 2009** = Eva-Maria Krech – Eberhard Stock – Ursula Hirschfeld – Lutz Christian Anders: *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin – New York: De Gruyter, 2009.
- Grønnum 2009** = Nina Grønnum: *Fonetik og fonologi: Almen og dansk*. København: Akademisk forlag, ³2009.
- Horjak 2019** = Luka Horjak: Akustična analiza polglasnika: ob osemdesetletnici izida orisa slovenskega knjižnega izgovora Franceta Bezlaja. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (Obdobja 38). Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete, 2019, 39–47.
- Palková 1997** = Zdena Palková: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Univerzita Karlova, 1997.
- Petek idr. 1996** = Bojan Petek – Rastislav Šuštaršič – Smiljana Komar: An Acoustic Analysis of Contemporary Vowels of the Standard Slovenian Language. *Proceedings ICSLP 96: Fourth International Conference on Spoken Language Processing*. Wilmington: University of Delaware, Applied Science and Engineering Laboratories: Alfred I. du Pont Institute, 199, 133–136.
- Rigler 1968** = Jakob Rigler: Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 13/6 (1968). 192–199.
- Srebot-Rejec 1988** = Tatjana Srebot-Rejec: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An acoustic and Linguistic Investigation*. München: Otto Sagner, 1988.
- Tivadar 2008** = Hotimir Tivadar: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku: doktorska disertacija*. Ljubljana – Praga: Filozofska fakulteta, 2008.
- Tivadar 2010** = Hotimir Tivadar: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1 (2010). 105–116.
- Toporišič 1967** = Jože Toporišič: Predvidljivost slovenske knjižne samoglasniške kolikosti in kakovosti. *Jezik in slovstvo* 12/8 (1967). 229–236.

O kolikosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora

Alenka Valh Lopert, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

alenka.valh@um.si

Melita Zemljak Jontes, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

melita.zemljak@um.si

V prispevku bo obravnavana problematika kolikosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora z vidika mariborske mestne govorice, ki se je razvila na stičišču treh narečnih skupin (panonske, koroške, štajerske), kar je razvojno privedlo do izgube tonemskosti, s tem pa deloma tudi na nova razmerja v kolikosti (in posredno tudi kakovosti) samoglasnikov.

Predstavljeni bodo izbrani primeri analiz govora, tudi primerjalno metodološko, in sicer govora a) nepoklicnih govorcev, vključenih v izobraževalni sistem (v osnovnošolsko, srednješolsko in univerzitetno izobraževanje) in b) poklicnih govorcev v medijih (na nacionalni in komercialni radijski postaji, filmu, gledališču ...).

Rezultati analiz kažejo vpliv mestne govorice na govor nepoklicnih in poklicnih govorcev tudi v govornih položajih, kjer bi sicer pričakovali zborna izreka. Opazni sta a) izguba kolikostnih nasprotij: kratki samoglasniki v zadnjem ali edinem zlogu so se podaljšali (*pogléd, nastóp* za knjižno *poglèd, nastòp*); prehoda dolžine v kračino – razen za knjižno pričakovani polglasnik (za naglašeni knjižni *é/è* ali nenaglašeni *e*) *sevèda, vèš* za knjižno *sevéda, vész* – ni zaznati; in b) sprememba kakovosti: pojav ožine za knjižno široko naglašene samoglasnike (*celóti, dóbrih* za knjižno *celôti, dôbrih*); pojav širine za knjižno ozko naglašene samoglasnike (*podpôro, spômniš* za knjižno *podpóro, spómniš*); knjižni dolgi, ozki *e* pred *r* je prešel v dolgi, široki *e* (*Večér, primêrnem* za knjižno *Večér, primérnem*); knjižni dolgi, široki *o* pred *j* pa v dolgi, ozki *o* (*zapôjeta, rôjstni* za knjižno *zapôjeta, rôjstni*).

Prikazane tendence kolikosti in kakovosti naglašanih samoglasnikov v kultiviranem govoru Maribora bodo ponudile pregled sodobnega stanja, omogočale poglobljen razmislek in razpravo o prepletanju neknjižne in knjižne (zborne) norme nasploh.

Govorni viri za pravorečje

Darinka Verdonik

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru

darinka.verdonik@um.si

Slovensko pravorečje se sooča s pomanjkanjem ustreznih virov za raziskave in standardizacijo. Čeprav za slovenščino obstaja več govornih baz, nobena ni bila narejena specifično za potrebe pravorečja. Seveda pa je tudi za standardizacijske potrebe nujen vpogled v vsakdanjo jezikovno rabo in razširjenost posameznih vzorcev, kar nam danes omogočajo jezikovni viri.

V prispevku bomo skušali pregledati, kako so za pravorečne potrebe uporabne obstoječe govorne baze, s poudarkom na nastajajoči govorni bazi projekta *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju* (RSDO).

V repozitoriju CLARIN.SI dostopni jezikovni viri s posnetki govora v slovenščini so SNABI, Gopolis in Gos Videlectures, pogojno tudi GOS, kjer pa je treba posnetke pridobiti posebej. V letu 2020 pa se je v projektu RSDO v delovnem sklopu 2 začela pripravljati nova govorna baza, bistveno večja od vseh dosedanjih. Obsegala bo 1000 ur, namenjena pa bo za razvoj razpoznavnika govora. Polovica baze, 500 ur, bo zajemala brani govor demografsko uravnoteženega vzorca govorcev (predvidoma 1000 govorcev ali več), druga polovica pa bo sestavljena iz posnetkov nejavnega, javnega in parlamentarnega govora.

Za pravorečne potrebe se od vseh navedenih govornih virov zdi najprimernejši za pravorečne potrebe brani del baze RSDO. Čeprav to še vedno ne bo vir, ki bi lahko podal odgovore na vprašanja o izgovorjavi za vsako posamično slovarsko iztočnico, pa je lahko zelo uporabna za sistematične raziskave o obnašanju slovenskih glasov v različnih fonemskih kontekstih. Razlogi za to so, da so besedilne predloge (povedi) strogo kontrolirane in fonemsko uravnotežene, da je nabor govorcev dokaj velik in demografsko uravnotežen ter da situacija branja spodbuja formalno izgovorjavo.

Govorna baza RSDO bo dostopna pod licenco CC BY 4.0.

Naglaševanje črkovalnih kratic v slovenščini

Peter Weiss

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

peter.weiss@zrc-sazu.si

Črkovalno branje kratic je v slovenščini težavno zaradi mesta glavnega in stranskega naglasa v večzložnih kraticah, poleg tega pa tudi zaradi zagate pri samostojnih samoglasnikih (*é, ó*) in samoglasniško branih soglasnikih tipa *bé cé* itd., kadar *e* in *o* iz slednjih dveh skupin nista pod naglasom. V resnici se tu nenaglašena *e* in *o* večinoma izgovarjata ozko in ne široko, kot bi se morala po sedanji teoriji o kakovosti nenaglašanih *e* in *o*. Glasovi in naglasi, zapisani v črkovalnih kraticah (te so vsaj dvozložne) v slovenskih jezikovnih priročnikih, so zato pretežno nerealni. Tu bodo predstavljena pravila za določanje mesta glavnega in stranskega naglasa in za zapis kvalitete naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov *e* in *o*. (Kaj od spoznanega bo lahko uporabno pri izpopolnitvi onaglasitve slovenskih več kot trizložnic, kot jo je ob prevzetih tri- in štirizložnicah ugotovil Peter Jurgec v svoji disertaciji leta 2007.)

Izbor fonetično uravnoteženih besedilnih predlog za bazo branega govora

Jerneja Žganec Gros
Alpineon
jerneja.gros@alpineon.si

V predstavitvi bom opisala postopek izbire povedi besedilnih predlog za brani del govorne baze, ki bo posnet v projektu *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju* (RSDO), ter nakazala možnosti uporabe postopka za pravorečne raziskave.

Za učenje prepoznavalnika govora bomo za vsakega izmed 1000 govorcev posneli pol ure branja besedilnih predlog, ki bodo sestavljene iz izbranih povedi. Za potrebe modeliranja črkovanega govora bo manjši del govorne baze posnet v obliki črkovanja lastnih imen in akronimov.

Kandidate za povedi za besedilne predloge za brani govor smo zajemali iz prirastka korpusa Gigafida 2.0. Govorni posnetki v bazi bodo opremljeni s standardiziranim zapisom, ki ga predstavljajo povedi iz besedilnih predlog za branje. Zato smo v prvi fazi avtomatsko izločili povedi z besedami, pri katerih se izgovor razlikuje od zapisa (npr. okrajšave, kratice, številke, tuje besede, tuja lastna imena ipd.). Prav tako smo izločili povedi, ki vsebujejo sovražne, žaljive ali kako drugače sporne vsebine oziroma jezikovne napake.

Iz tako skrčenega nabora smo izbrali fonetično uravnotežen seznam povedi, ki se po porazdelitvi glasov najbolj približa glasovni porazdelitvi Gigafide. Predpogoj za optimalno izbiro povedi je, da določimo kriterij, po katerem bomo izbirali povedi. V splošnem želimo v zbirko vključiti take povedi, da bo zastopanost fonetičnih enot v zbirki čimbolj enakomerna (fonetično bogata) oz. da se bo čimbolj ujemala z dejansko (frekvenčno) porazdelitvijo teh enot v naravnem govoru (fonetično uravnotežena). Prvi kriterij je bolj primeren za sintezo govora, drugi pa za prepoznavanje govora. V predstavitvi bom predstavila kriterije za izbiro povedi ter postopek izbire, ki smo ga razvili.

Pridobljeni seznam povedi je bil nato še ročno pregledan – pregledovalci so preverili jezikovno in vsebinsko ustreznost povedi ter ujemanje standardiziranega zapisa povedi s pričakovanim pogovornim zapisom. Končni seznam besedilnih predlog za branje obsega okoli 300.000 izbranih povedi. Čeprav bo govorna baza prvenstveno namenjena za učenje akustičnih modelov prepoznavalnika govora, ima tudi velik potencial za uporabo v pravorečju.

Predstavljeni postopek izbire fonetično uravnoteženega podseznama povedi iz večje množice povedi pa je mogoče uporabiti tudi v drugih pravorečnih raziskavah.